

I en död profets sällskap

NÅGRA REFLEKTIONER OM **CIVIL OLYDNAD** AV HENRY DAVID THOREAU (1817–1862)

■ Henry David Thoreaus korta traktat *Civil Olydnad* publicerades 1849 i USA under titeln *Resistance to Civil Government*. Den är därmed nära nog jämnårig med *Det kommunistiska manifestet* som gavs ut i London året innan. Men medan Marx och Engels programförklaring snabbt nådde en bred ryktbarhet, har Thoreaus skrift mera långsamt fått arbeta sig in i det politiska medvetandet världen över; på svenska utkom den först 1960.

Kanske har utvecklingskurvan för de båda skrifternas genomslag ett direkt samband med deras idémässiga innehåll. Medan Marx och Engels förkunnar den kapitalistiska världens snara undergång till följd av massornas revolt talar Thoreau om individens ställningstagande: ”Låt ditt liv vara den friktion som hejdar maskineriet. Vad som krävs av mig är, att jag ser till att jag, under alla omständigheter, inte lånar mig till den orätt som jag fördömer.”

Thoreaus revolution kommer inifrån och kräver varje enskild människas avgörelse. I många stycken låter han som en gammaltestamentlig profet som kritiserar maktmissbruk och manar till omvändelse. Det är knappast en slump. Uppvuxen i en puritansk kristen miljö i New England kunde han sin Bibel och var sedan barndomen en del av en tradition där individens personliga ställningstagande och moraliska förredöme var hörnstenar. Låt vara att han senare under livet distanserade sig från den puritanska kyrkligheten, men sina ideal om varje människas skyldighet att lyda det som hon uppfattar som en högre moralisk auktoritet behöll han livet ut.

I centrum för Thoreaus olydnadsprogram finns tilltron till alla människors samvete. Samvetet är givet av Gud och är den inre kompass vars funktion i människans liv inte kan övertas av några parlament eller regeringar. Om tanken är att medborgaren ska lämna över sitt samvete

till en lagstiftare, varför har varje människa i så fall fått ett samvete? undrar Thoreau och skriver sedan: ”Jag anser att vi först och främst ska vara människor, och därefter undersåtar. Det är inte lika önskvärt att odla respekt för lagen, som för det rätta. Den enda plikt som jag har rätt att åta mig är att alltid göra det, som jag anser vara det rätta.”

Att Henry David Thoreau idémässigt i många stycken är en produkt av sin barndoms puritanska kristna kontext är för mig uppenbart. Men det är definitivt inte hela sanningen. Det finns också en geografiskt-samhällelig kontext. Idéer om oberoende och olydnad mot överheten har av tradition en stark ställning i New England. I Boston, bara några mil från Thoreaus hemstad Concord, inleddes den amerikanska frigörelsen från England den 16 december 1773 då en grupp kolonister förstörde en stor telast tillhörande det Brittiska ostindiska kompaniet. Denna händelse, som vi känner från våra historieböcker under namnet ”Tebjudningen i Boston”, var en protest mot den skatt på te som bestämts av de engelska myndigheterna i London över huvudet på kolonisterna.

■ När jag sätter mig ned för att skriva om Thoreau och hans *Civil Olydnad* ser jag i almanackan att det om en vecka är Första maj, arbetarrörelsens stora helgdag, då Göteborgs alla revolutionärer och reformister kommer att vakna ur sin vintersömn för att demonstrera och visa att man fortfarande bär på en dröm om ett mera jämlikt och rättvist samhälle.

Jag tror inte att Henry David Thoreau hade kunnat tänka sig att gå i ett demonstrationståg. Alla former av gemensamma manifestationer där individens särart försvinner i en kollektiv massa var för honom motbjudande. Men om detta trots allt vore tänkbart så är jag övertygad om att han återfunnits hos Syndikalisterna. Där

sjunger man nämligen den ursprungliga, o censurerade versionen av Internationalen. Versen om att "Båd stat och lagar oss förtrycka" – som numera inte sjungs av varken socialdemokrater eller vänsterpartister – är helt i Thoreaus anda.

Att påstå att både staten och lagstiftningen är en del av ett förtryckande system är en grundsten i Thoreaus tankebygge. Därför är det för honom en plikt att bryta mot lagen: "Orätta lagar existerar: ska vi förnöjsamt lyda dem eller ska vi sträva efter att förbättra den och lyda dem tills vi lyckats, eller ska vi överträda dem omedelbart?" frågar han.

I den anarkistiskt-syndikalistiska traditionen är det viktigt att göra en åtskillnad mellan stat och samhälle. De är inte synonyma begrepp, som de ofta tycks vara i Sverige där vi allt sedan Per Albins dagar vant oss vid att tänka att det är staten som är garanten för det goda folkhemmet: det är riksdag, regering och statliga myndigheter som med politiska styrmedel och social ingenjörskonst ska forma samhällsgemenskapen till en inkluderande plats för alla.

Den tydliga åtskillnaden mellan staten och samhället finns också hos Thoreau. "För egen del skulle jag aldrig vilja erkänna mig beroende av statens skydd", skriver han och avvisar därmed alla former av idéer om ett tvingande samhällskontrakt mellan staten och medborgarna. En människa kan inte anses tillhöra någon sammanslutning som hon inte uttryckligen anslutit sig till, menar Thoreau. När han talar om medborgare så är det i betydelsen samhällsmedborgare: en person som har förpliktelser mot andra människor i det omgivande samhället, inte mot staten.

■ Efter den 1 maj – som i år är en röd dag i dubbel bemärkelse – kommer måndagen den 2 maj. Även detta är en dag som med lätthet kan associeras med Thoreaus liv och verk. Denna måndag ska nämligen alla svenskar ha lämnat in sin självdeklaration till Skattemyndigheten. För betala skatt till stat och kommun måste alla göra, antingen vi gillar de styrandes politik eller inte.

Diskussionen om det är rätt att bidra med skattepengar till en överhet som man inte sympatiserar med hittar vi redan i Nya testamentet.

Frågan ställs på sin spets när några skriftlärda frågar Jesus om det är rätt att betala skatt till den romerska ockupationsmakten och får svaret: "Ge kejsaren det som tillhör kejsaren och Gud det som tillhör Gud."

I den kristna traditionen har dessa Jesusord ofta använts för att legitimera idén om det dubbla medborgarskapet: som människa är jag på en och samma gång medborgare både i ett jordiskt rike och i ett gudomligt. Detta blir lätt ett slags tvårumsstänkande där andligt och världsligt hålls isär som två sfärer helt oberoende av varandra.

En sådan åtskillnad mellan idéer och materia finns inte hos Thoreau. Det går inte att skilja den politiska verkligheten från de ideal man bekänner sig till. Det finns därför i vissa lägen en moralisk skyldighet att vägra betala skatt. Och det räcker inte med att man selektivt vägrar att betala vissa skatter. När staten är orättfärdig så kan en rättrådig människa enligt Thoreau inte bidra till statens fortlevnad: "Det är inte för någon särskild punkt på skattsedeln som jag vägrar att betala den. Jag önskar helt enkelt att vägra lojalitet gentemot staten ..."

Thoreau skriver med viss stolthet att han "inte betalt någon personskatt på sex år".⁸ När han möter staten i form av skatteindrivaren så menar han att "det mest outhärliga sättet att låta uttrycka din ringa tillfredsställelse med och kärlek till den är att förneka den".

Idén om skattevägran är Thoreau inte ensam om. På andra sidan Atlanten försökte Karl Marx i samband med 1848 års revolution i Tyskland att organisera en skattevägrarkampanj riktad mot den sittande regeringen. Men det originella i Thoreaus agerande är att han envisas med att den stat som han bekämpar skall ingripa mot honom. Hans idé om civil olydnad blir därför en helhetsstrategi där straffet är en minst lika viktig del som själva lagöverträdelsen.

■ Avgörande för Thoreaus uthålliga vägran att bidra ekonomiskt till den amerikanska staten är två frågor i tiden som han menar att man inte kan vara neutral inför: slaveriet i sydstaterna och anfallskriget mot Mexiko 1846.

Det är därför tankeväckande att när hans skrift om civil olydnad får sin stora renässans i USA runt 1960 – och då även översätts till

svenska – så är det i en tid då USA inlett ett nytt anfallskrig och när förtrycket av de svarta åter blivit en het fråga på den politiska dagordningen. I motståndet mot Vietnamkriget blir Thoreaus *Civil Olydnad* en viktig inspirationskälla med demonstrationer, värnpliktsvägran, deserteringar och landsflykt som synliga resultat. I den svarta medborgarrättsrörelsen kommer också Thoreaus skrift flitigt till användning när man organiserar bojkotter av segregerade bussar, civil ohörsamhetsaktioner och demonstrationer; om detta har Martin Luther King och andra av rörelsens ledare vittnat.

Sedan dess har Thoreaus inflytande bara ökat. Den svenske fredsaktivisten Per Herngren, som på 1980-talet deltog i en rad uppmärksammade aktioner mot amerikanska kärnvapen och därför fick tillbringa femton månader i ett amerikanskt fängelse, skriver i sin *Handbok i civil olydnad*: ”Thoreau hävdade en högre rätt än lagen och att den handling som utgår från denna rätt i grunden är revolutionär. En stat är faktiskt ofarlig utan samarbete och lydnad från dess medborgare.”

Per Herngren lyfter också fram det pedagogiska syftet med Thoreaus olydnadsprojekt: ”Hans motstånd mot vad han såg som statens orätta handlande riktade sig inte först och främst till regeringen utan till de lydiga medborgarna. Det är alltså dessa som är den viktigaste målgruppen för den civila olydnaden.” En hörnsten i Thoreaus resonemang är enligt Herngren hans starka betoning av att varje människa har en skyldighet att göra vad hon uppfattar som rätt, inte som ett privat projekt utan som en del av ett ansvarstagande för medmänniskan och världen: ”Slutsatsen är att samvete för honom är något som går utöver individens privata övertygelse. Det skulle kunna tolkas som ett *gemensamt vetande* om vad som är rätt eller fel.”

■ Ett bredare, mera populärkulturellt, genomslag fick Thoreaus idéer 1989 genom den amerikanska filmen *Döda poeters sällskap*. Filmen handlar om livet på en internatskola för pojkar i 1950-talets New England. Skolan präglas av auktoritetstro, disciplin och konkurrens.

Men när skolan en dag får en ny lärare i litteratur, John Keating, börjar saker att hända. Keating vill få eleverna att tänka fritt och kritiskt. Han uppmuntrar dem att följa sin egen personliga övertygelse och försöka förverkliga sina egna drömmar, inte andras.

Förutom att Henry David Thoreau är en av de döda poeter som eleverna läser i det hemliga sällskap de bildar kan filmen i sin helhet ses som en gestaltning av Thoreaus antiauktoritära och frihetliga idéer. Det menar Carl Holmberg i en essä i boken *Utanförskap och uppbrott*: ”För Thoreau är lagar, förordningar och kollektivt bindande konventioner det största hotet mot en sund mänsklig samvaro. Den enskildes främsta plikt är att följa sitt samvete, sin moraliska övertygelse, även i situationer då det kostar på och innebär risktagande. Det är denna attityd Keating vill sprida bland eleverna.”

Att säga att John Keatings personliga och okonventionella undervisningsmetoder avviker från de konservativa värderingar som präglar skolan är ett understatement. Det dröjer inte länge förrän konflikten är ett faktum. Det fria tänkande som Keating uppmuntrat till ställs mot respekten för skolans traditionsbundna normsystem. Den civila olydnaden ställs mot lydnaden.

I filmen finns två starkt betydelsebärande scener där John Keating mycket handfast försöker lära ut det självständiga tänkandet praktik. För att visa eleverna att det alltid finns olika perspektiv när man ser på ett klassrum, såväl som på tillvaron i stort, uppmanar Keating dem att pröva att ställa sig uppe på hans kateder. Och för att de ska förstå att de måste lyssna till sin egen unika röst, tänka egna tankar och fatta sina egna beslut låter han eleverna riva ut ett antal sidor med färdigformulerade diktanalyser ur läroboken.

En mera tydlig lektion i civil olydnad än den John Keating ger oss är svår att tänka sig. Den är helt i Henry David Thoreaus anda. Jag tror att han applåderar uppskattande i sin himmel.

LARS NETTERFORS

lars@netterfors.se